

Az országbíró bíraskodása a királyi udvarban¹

Absztrakt

Kezdetben a király mint teljhatalmú úr ítelt az összes országlakó felett, de teendői sokasodásával a királyi jelenlét bíróságán helyettesre volt szüksége. Először az udvarispán, későbbi nevén a nádor látta el a feladatot, de amikor a nádor a királyi udvarból vidékre távozott, a királyi pecsétet nem vihette magával. A nádornak távolléte esetén helyettesre volt szüksége. E helyettesi tisztség pedig az udvarbíróra (*comes curialis*) szállt, akit a 12. századtól országbírónak (*comes curiae regiae*) neveztek. 1138-tól önálló nagybíróként folytatta ítélkező tevékenységét. A 12. századtól átvette a nádortól a királyi udvar irányítását, és ideiglenesen gazdasági teendőit is. Később, amikor a nádor már saját jogán vidéken bíraskodott, az országbíróra maradt a teljes királyi kúriai ítélkezés, vagyis már ő képviselte és helyettesítette a királyt ezen a fórumon, méghozzá állandó jelleggel.

Az országbíró általános működése mellett a tanulmány kitér az alországbíró rövid megerősödésére is a 13. század második felében, valamint ismerteti a perek általános lefolytatásának menetét Nagymartoni Pál országbíró idejében, továbbá kitér Thurzó Elek országbírói és helytartói működésére.

Végkövetkeztetésként a tanulmány megállapítja, hogy az országbíró sem kizárólagosan a bíraskodásban volt érintett, hanem államügyek változatos sora is a felelőssége alá tartozott.

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült. Első megjelenése: Biró Zsófia: Az országbíró bíraskodása a királyi udvarban. *Jogtörténeti Szemle*, 20. (2022), 1. 33–38. Online: <https://10.55051/JTSZ2022-lp33>

The Judiciary Power of the Judge Royal in the Royal Court

Abstract

Initially, the king of Hungary exercised the judicial power in his royal court, either personally or by appointed judges. The king's first delegate was the Palatine (*palatinus*), who, as the bearer of the royal seal, adjudicated on behalf of the king. If the Palatine left the royal court, his empty office was fulfilled by the *comes curialis*, later called: Judge Royal (*comes curiae regiae*). Subsequently, when the Palatine was already adjudicating in the countryside, the Judge Royal took over the management of the royal court and temporarily the Palatine's economic duties. With it, the Judge Royal became the representative and deputy of the king and was adjudicating on the king's presence (*praesentia regia*).

In addition to the general functioning of the Judge Royal, the study also discusses the brief strengthening of the Vice of the Judge Royal in the second half of the 13th century; the process of the general conduct of the trials in the time of Pál Nagymartoni, and the era of Elek Thurzó as Judge Royal and Locumtenens. In its summary the study concludes that the Judge Royal was not solely involved in the court, but was also responsible for a variety of state affairs.

1. Az országbírói tisztség kialakulása

Kezdetben a király mint teljhatalmú úr ítelt az összes országlakó felett, de teendői sokasodásával a királyi jelenlét bíróságán helyettesre volt szüksége. Először az udvarispán, későbbi nevén a nádor látta el e feladatot, de amikor a nádor a királyi udvartól vidékre távozott, a királyi pecsétet nem vihette magával: „Azt is akarjuk, hogy ha olykor a nádorispán hazamegy, a király és az udvar pecsétjét hagyja annál, aki helyetteseképpen ott marad, hogy miképpen a királynak egy udvara van, úgy pecsétje is egy legyen. Ameddig pedig eme [nádor]ispán otthon marad, pecsétjét senkire se küldje, csupán azokra, akiket udvarnokoknak mondanak, és akik önként, saját akaratukból mennek hozzá, azok felett legyen neki szabad ítélni.”² Ahogy azt Szent László III. dekrétumának 3. része is rögzíti, a nádornak távolléte esetén helyettesre volt szüksége. E helyettesi tisztség pedig az udvorbíróra (*comes*

² Mezey Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 100. Szent László harmadiknak tulajdonított dekrétumának első része. 3. A nádorispánról.

curialis) szállt, akit a 12. századtól országbírónak (*comes curiae regiae*) neveztek, és aki egy rövid időre a királyi udvar pénzügyei körüli feladatok intézését is ellátta.³

A királyi tanács tagjaként kül- és belpolitikai kérdésekben is felszólalt, de alapvetően fő tevékenysége a királyi udvarban folytatott bíraskodás volt. Bár 1370-ben kísérletet tettek arra, hogy a királyi városok peres ügyei is országbírói hatáskörbe kerüljenek, ezt elvetették, így megmaradt nemesek ügyeiben eljáró bírónak. Ítélszékének kiterjedt oklevéladó működését az országbírói ítélmester működtette, az országbírói jegyzők segítségével.⁴

2. Az országbírói működés önállósulásának kezdetei

A tisztséget először 1138-ban említik egy dokumentumban a nádorral, innentől kezdve kétségtelenül elkülönül és megkülönböztetendő az országbíró, azaz már nem mint a nádor helyettese, hanem mint önálló nagybíró folytatta működését.⁵ Emellett a 12. századtól átvette a nádortól a királyi udvar irányítását, és ideiglenesen gazdasági teendőit is.⁶ Később, amikor a nádor már saját jogán vidéken bíraskodott, az országbíróra maradt a teljes királyi kúriai ítélkezés, vagyis már ő képviselte és helyettesítette a királyt ezen a fórumon, méghozzá állandó jelleggel.⁷

Az országbírót a királyi tanács meghallgatása után az uralkodó nevezte ki,⁸ a nádort követő legfőbb tisztség volt a királyi udvaron belül. Önálló bírói hatásköre a király jelenléti bíróságán delegált bíróként való ítélkezésből fejlődött ki a 13. század második felére. Ugyanakkor saját bírói joghatósága ellenére működése nem különült el teljes mértékben a királyétól: panaszfelvételtkor, valamint az első perbe idézéskor, továbbá az első *evocatio* alkalmával az országbíró a király

³ Bertényi Iván: Főbb magyar méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester. *História*, 1. (1979), 1. 32.

⁴ Bertényi (1979): i. m. 32.

⁵ Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 52.

⁶ Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. Szerk. Béli Gábor. Pécs, Vallás- és Köznevelési Miniszter V. számú Jegyzetsokszorosító Irodája, 1950/51. 85.

⁷ Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1918. 179.

⁸ Bertényi (1979): i. m. 32.

nevében és annak pecsétjével járt el. A per további iratait már saját nevében és pecsétjével adta ki.⁹

Az országbíró kiváltsága volt, hogy az 1222. évi Aranybulla 9. cikkének értelmében a királyi udvarban bárki perében ítéltethet, és az ott indult pereket akár az udvaron kívül is befejezhette.¹⁰ „Udvari ispánunk, amíg az udvarban tartózkodik, mindenki fölött ítéltet, és az udvarban elkezdett ügyeket bárhol befejezheti. De ha a birtokán tartózkodik, nem küldhet poroszlót, a feleket sem idézheti meg.”¹¹ Ezt erősítette meg II. András 1231. évi dekrétuma is. Személyesen ugyanakkor ritkán járt el, többnyire helyettese, az alországbíró ült az ítélői székben, egészen az Anjou-kor végéig.¹²

Eljárása színességét tekintve többször ítéltkezett egyházi és világi birtokvitákban, gyilkossági, hatalmaskodási és más bűncselekmények esetén; megbízásokat adott a megyéknek és a hiteleshelyeknek is, sőt néha az országbírói hivatal maga is hiteleshelyi feladatokat töltött be.¹³ Olykor még ítéletet hozott nemcsak közvetlenül a hatáskörébe tartozó ügyekben, hanem hozzá való fellebbezések kapcsán is: „[...] választott elöljárójuk által ítéltessenek, az ügyek nehézsége miatt pedig az nem lévén elégséges a nádorispán vagy királyi ítélőszék elé idéztessenek”.¹⁴ A 13. századtól egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az oklevél általi bizonyítások (ami az írásbeliség terjedésére is utalt), ráadásul I. Károly uralkodása alatt olyan esetről is tudni, ahol huszonnégy eskütársat kötelezett eskütételre.¹⁵

3. Az alországbíró rövid „felemelkedése”

Az országbíró helyett – főleg az Árpád-korban – többnyire helyettese, az alországbíró járt el, első kiadott oklevele 1221-ből ismert. Mivel az országbíró teendői is meg-

⁹ Gerics József: A magyar királyi kúriai bíráskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok*. I. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 285–286.

¹⁰ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1995. 92.

¹¹ Mezey (2000): i. m. 104. II. András első dekrétuma – Az Aranybulla. 9. Az udvarbíróról.

¹² Béli (1995): i. m. 93.

¹³ Bertényi (1976): i. m. 53–54.

¹⁴ Imre király a potoki telepéseknek adott szabadság levele. Lásd Fraknói Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1863. 140.

¹⁵ Bertényi (1976): i. m. 53, 65.

szaporodtak, helyettesre volt szüksége, akire – amikor az udvart elhagyta – pecsétjét hagyta: „Ha a Judex Curiae a Curiából távozik, a Curia pecsétjét annak hagyja, ki helyében ott marad.”¹⁶

Helyettesét – néhány kivételtől eltekintve – maga az országbíró nevezte ki, és a hivatali ideje is egybeesett kinevezője idejével.¹⁷ Működését tekintve ítéleteit kezdetben az országbíró utólagos megerősítése jellemezte, de a 13. század végére az alországbírói szék hangsúlyosabbá vált az országbíróénál is: Budáról, a királyi udvarból adta ki ítéletleveleit, amelyeknek a száma jóval meghaladta az országbíróét, sőt, a királyné 1295-ben mint a király albirája utalt rá. Továbbá 1293-ban az uralkodó már maga nevezte ki az alországbírót, nem pedig az országbíró. Gerics József szerint ebből arra is lehet következtetni, hogy a király az albirói fórumra mint személyes bíraskodásának helytartóságára tekinthetett. Ezzel az alországbíró majdhogynem kiszakadt a familiáris rendszerből, és önálló, országos tisztséget alkotott.¹⁸

Az alországbíró immár nemcsak az országbíróval, hanem a királlyal is szoros kapcsolatot ápol. Nem véletlenül, hiszen ekkorra már az országbíró inkább politikai tisztségnek számított, ezért szükség volt egy ténylegesen is bírói feladatot ellátó személyre a királyi kúriában, ahol az alországbíró most már nem az országbíró, hanem a király hatóságát képviselte.¹⁹

Mint említettem, az alországbírót néhány ritka esettől eltekintve az országbíró nevezte ki. Ugyanakkor e szokásostól eltérő kivételes kinevezéseknek megvolt a maguk jelentősége: egyrészt a király bírói kinevezési joga került szembe a bárók – és magának az országbírónak az – akaratával, másrészt a már említett ügyteher vezetett az albirói szék megerősödéséhez.²⁰

Az 1260-as évektől kezdődően megindult egy lassú átmenet, aminek rövid ideig tartó eredményeként a királyi jelenlétet és magát az uralkodót már nem az országbíró, hanem az alországbíró képviselte a kúrián. Kezdetben csak egyre többször tűnik fel az alországbíró a királyi környezetben, a király elé vitt ügyeket tárgyalva, de még országbírói alárendeltként. Később, amikor az országbíró politikai teendőivel vált elfoglalttá, helyettese még inkább átvette ítélezési szerepét az udvarban.²¹

¹⁶ III. László 3. törvénycikke. Lásd Fraknoi (1863): i. m. 142.

¹⁷ Szöcs Tibor: Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében. *Történelmi Szemle*, 58. (2016), 2. 247.

¹⁸ Gerics (1966): i. m. 287.

¹⁹ Szöcs (2016): i. m. 246.

²⁰ Szöcs (2016): i. m. 247.

²¹ Szöcs (2016): i. m. 251.

III. Andrástól kezdődően viszont megváltozott az udvar berendezkedése: a királyi tanács szerepkörének erősödésének is köszönhetően a királlyal a nemesek és főpapok egyre inkább osztoztak a hatalmon, és szorgalmazták egy állandó, budai székhelyű bírói fórum felállítását, ahol egy Pál nevezetű alországbíró a király megbízásából már önállóan folytatott bírói tevékenységet és hozott ítéletet 1292-ben.²² Ezt követően az 1293–1301 közötti időszakban az alországbírói ítélőlevelek megsaporodtak, az országbíró pedig szinte teljesen visszaszorult az ítélkezési feladatait illetően.²³

A királyi jelenlétet ebben az időszakban kizárólag az alországbíró képviselte. Köszönhette mindezt az országbíró politikai feladatainak, annak, hogy a zászlósúr – saját gazdasági érdekeit is figyelembe véve – szívesebben tartózkodott saját birtokain, illetve az ügyek folyamatos sokasodásának. Így történt, hogy az országbíró „meghosszabbított kezéből” a király saját nevében és képviselőjében eljáró bírāja lett az alországbíró.²⁴

Azonban az Anjouktól kezdődően a királyi udvar legfőbb bírāja ismét az országbíró lett (lévén a nádor bíraskodása vidékre tevődött át 1342-ig), köszönhetően annak is, hogy I. Károly a nehezen megszerzett trónt és hatalmat a híveinek juttatott magas tisztségek által is biztosítani kívánta.²⁵

4. Az országbíró ítélkezése a királyi kúriában

Akárcsak az ország többi nagybírāja, az országbíró is a királyi kúria bíróságai-ban ítélkezett. Az Anjou-kortól kezdődően az országbírók leginkább Budán, majd I. Károly átmeneti székhelyén: Temesváron, aztán az Anjou-központként állandósuló Visegrádon folytatták ítélkező tevékenységüket.²⁶ A 13. századtól kezdődően – miután a nádor bíraskodási tevékenysége nagyrészt vidékre tevődött át – a királyi jelenlét (*praesentia regia*) az országbíró kezébe került. Így amennyiben valakit a király jelenlétére idéztek, annak az országbíró és bírótársai előtt kellett megjelennie. Az országbíró innentől kezdve a kúriában zajló perek rendes bírójának

²² Szöcs (2016): i. m. 254–255.

²³ Szöcs (2016): i. m. 258.

²⁴ Szöcs (2016): i. m. 258–260.

²⁵ Gerics (1966): i. m. 288.

²⁶ Bertényi (1976): i. m. 63.

számított, néhány kivételtől eltekintve, amikor az uralkodó másként rendelkezett, és saját hatáskörébe vonta az ügyeket.²⁷

Az ügyek sokasodásával azonban nemegyszer előfordult, hogy a király saját, személyes eljárása helyett mégis az országbíróra bízta az ítélezést. A kúria lovagi becsületbíróságán (*curia militaris*) sem történt ez másként. E bírói fórum adott helyet az uralkodó osztály tagjainak becsületét sértő panaszok elbírálásának, ahol a feleket mindig személyes megjelenésre idézték, és a bizonyítást bajvívással folytatták le.²⁸

Az országbíró hatáskörébe tartozott azoknak a peres ügye is, akiket a királyi kiváltságok kiemeltek a vármegyék vagy más bíróságok joghatósága alól, de ugyanúgy az országbíró ítelt királyi privilégium alapján folyó birtokperekben, illetve az alsóbbrendű bíróságok ellen, panasz okán a királyi kúriába került ügyekben is.²⁹

1347-ben Budára költözött a királyi udvar, és mint a királyhoz szorosan kötődő tisztség, az országbíró, akkor Nagymartoni Pál is Budára tette át bírói székhelyét.³⁰ Munkáját nem egyesbíróként végezte, hanem meghatározott nemes urak körében, tanácsban járt el, ám a tanácsstagoknak csak véleménynyilvánításra volt jogosultságuk, az ítéletet az országbíró mindig önállóan, a királyt képviselve hozta meg. Esetenként az immár újra familiárisként értelmezhető alországbíró is a bírótársak körében tartózkodott, ritkán önállóan is ítelt, ura megbízásából.³¹

Nagymartoni Pál országbíró működése idejéről számos forrás maradt ránk, így lehetséges rekonstruálni a perek általános lefolyását. A perek többnyire a király jelenlétén indultak, ahol a felperes előadta panaszát, majd a király nevében kiadott parancslevéllel a király jelenlétére idézték az alperest, ahol az országbíró ítélezett. A felek meghallgatása az oktavák alkalmával történt,³² de természetesen olyan is előfordult, hogy egy peres ügyet el kellett halasztani, akár királyi parancs, akár az egyik fél meg nem jelenése okán, de olykor a felek közös kérelmére is. Megesett, hogy egy-egy nagyobb horderejű ügynél, amennyiben fontos nemesi vagy főpapi bírótársak távol maradtak, szintén a halasztás mellett döntött a bírói fórum. A peres felek együtt várakoztak a bíróság előtt, ahol a felperes kikiáltását

²⁷ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Igazságügyi Minisztérium – Magyar Jogászegylet, 1996. 25.

²⁸ Bónis–Degré–Varga (1996): i. m. 28.

²⁹ Bónis–Degré–Varga (1996): i. m. 25.

³⁰ Bertényi (1976): i. m. 91.

³¹ Degré (1950/51): i. m. 114–115.

³² Fraknói (1863): i. m. 145.

követően az alperesnek kellett jelentkeznie és az ügy okát megérdeklődni. A felek ügyvédvalló levél által ügyvédjeikkel is képviseltethették magukat.³³

Miután a felperes előadta a kereset tárgyát, az alperesnek kellett válaszolnia, de válaszában nem feltétlenül kellett megfelelnie az őt perlőnek, hanem a pert akadályozó indokokat is felhozhatott, például, hogy az ügy nem országbírói hatáskörbe tartozik. Az alperesek természetesen többnyire tagadták a felperesek állításait. Ezt követően az országbíró elrendelte a felek állításainak bizonyítását, legtöbbször egyszerű tudománывétel formájában. A tudománывételt a királyi emberek és hiteles helyek lefolytatták, majd az alperes ellen szóló tudománывételek számától függően szabta meg az országbíró az alperes „ellenbizonyítási” módját. Ahhoz, hogy az alperes szabaduljon a vádak alól, volt, hogy teljes körű esküt kellett letennie, esetleg tanúbizonyítást kellett eszközölnie, de előfordult, hogy párbaj útján akarták rendezni az esetet, amire a felek egymást is kihívhatták. Párbaj esetén a tanúbizonyítás eredményétől függően az alperesnek általában nehezített körülmények között kellett megvédenie a maga igazát, például bajvívója rosszabb minőségű fegyvereket vehetett csak magához.³⁴

Amennyiben az alperes nem jelent meg a párbajon, és az hűtlenségi ügy kapcsán lett volna esedékes, úgy az országbíró fő- és jószágvesztésre ítélte az alperest. Ugyanakkor, ha még a párbaj előtt egyezsége jutottak, akkor azt nem kellett végrehajtani. Ebben az esetben békebírságot kellett megfizetniük az országbíró részére.³⁵

A földbirtokokkal kapcsolatos ügyekben a 14. századtól elterjedt az oklevelekkel történő bizonyítás. A peres ügyek esetében pedig általánosságban elmondható, hogy Nagymartoni Pál idejéből ránk maradt források alapján kiderült, hogy a felek még ítélet előtt kiegyeztek egymással.³⁶

5. Az országbírótság és a helytartóság összefonódása

A mohácsi vészt követően a magyar király – Habsburg-uralkodó – nem tartózkodott az országban, ezért őt a nádor helyettesítette mint helytartó, aki kormányzati tevékenysége mellett a 17. századtól bírói teendőket is ellátott e minőségében. Rövid idő elteltével a helytartó tisztsége különvált a nádorétól, azzal, hogy ha a nádori

³³ Bertényi (1976): i. m. 82.

³⁴ Bertényi (1976): i. m. 83.

³⁵ Bertényi (1976): i. m. 84–85.

³⁶ Bertényi (1976): i. m. 87–88.

méltóság betöltetlen, akkor a bíraskodási ügyeket a nádori helynök intézte. A nádor hét bírótárral járt el, a 17. századtól ez volt a helytartói tanács. Ha a nádori tisztség épp üresen állt, akkor ennek élén is a nádori helynök járt el.³⁷

I. Lajos halála után I. Ferdinánd elődje özvegyét, Mária királynét nevezte ki az ország helytartójának, mert csehországi ügyei elszóltották, és nem tudott Magyarországra jönni. Érdekesség, hogy ekkor még a nádori tisztség betöltött volt. 1527-ben Ferdinánd Báthory Istvánt nevezte ki új helytartójává, akinek kinevező levele egyértelműen rámutatott arra, hogy a király egy, a helytartó elnöklete alatt működő, állandó tanácsot kívánt kialakítani. A tanács bírói jogkörrel rendelkező tagjai továbbra is ellátták igazságszolgáltatási teendőiket, mintha csak az uralkodó is az országban tartózkodott volna.³⁸

Báthory István 1530-as halálát követően a tanácsot kényszerűségből Szalaházy Tamás kancellár és Thurzó Elek országbíró vezette tovább, majd 1531-ben legitim felhatalmazást is kaptak az uralkodótól, ami a következő országgyűlésig szólt, és hatáskörüket általánosságban állapította meg. Feladataik közé tartozott az igazságszolgáltatás és az ország ügyeinek intézése.³⁹

Az országgyűlés azonban elmaradt, nádort tehát a rendek nem választottak, viszont a király rendezte a helytartóság kérdését, és 1532-ben Thurzó Elek országbíró-t nevezte ki helytartójává. A helytartó pontosan meghatározott jogkörei mellett a király az igazságszolgáltatást jelölte meg Thurzó Elek fő feladatául, ráadásul ítéletei ellen nem volt helye fellebbezésnek. 1537-ben a XXIV. törvénycikk értelmében bírói hatásköre tovább szélesedett: a sürgős, hatalmaskodási és magszakadási perekben – feltéve, hogy a rendes bíróságok szünetelnek – a helytartó az országban bárhol megszakitás nélkül ítélezhetett. Ezt később magyar tanácsosok tiltakozásának hatására I. Ferdinánd úgy változtatta meg, hogy az igazságszolgáltatás a továbbiakban a régi szokás szerint kellett hogy történjék.⁴⁰

Összességében Szalaházy Tamásnak és Thurzó Eleknek, valamint utódaiknak köszönhető, hogy a török időkben is fennmaradt a helytartói tanács, ami a 17. század végére Hétszemélyes Táblává alakult.

Az elkövetkező Habsburg-királyok idején már az uralkodó elnöklete nélkül működtek a magyar királyi kúria bíróságai, öt rendszerint a nádor vagy a helytartó helyettesítette. Az 1609. évi LXX. törvénycikk értelmében a nádor mellett

³⁷ Béli Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. *Jogtörténeti Szemle*, (2017), 1–2. 16.

³⁸ Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története. Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946. 92–93.

³⁹ Ember (1946): i. m. 93–94.

⁴⁰ Ember (1946): i. m. 95–96.

három főpap és három báró volt a bíróság tagja, közülük egyik legtöbbször az ország-bíró, személyesen. Ebből a főruból alakult ki a 17. század végére a Hétszemélyes Tábla, amely az ország rendes bírától fellebbezett ügyeket tárgyalta.⁴¹ Amennyiben a nádor nem tudta ellátni elnöki feladatait, úgy az országbíró helyettesítette.⁴²

Az 1651. évi CI. törvénycikk értelmében olyan helyzet is előállt, amikor az országbíró ellenőrizte a nádor által hozott ítéleteket, illetve az országbíró ítéleteit esetenként maga a király vizsgálta felül, megsemmisítette vagy helybenhagyta őket.⁴³

6. Az országbíró további tisztségei, feladatkörei

Akárcsak a nádor, az országbíró is kiadhatott bizonyítványokat, hiteles másolatokat, privilégiumok átíratát és parancsokat, megbízásokat adott a hiteles helyeknek. Az 1498. évi 3. törvénycikk értelmében országbírói hatáskörbe tartozott a végvárak részbeni felügyelete, azok állapotfelmérése, a királynak jelentés tétele.⁴⁴

Az 1608. évi III. törvénycikk értelmében az országbírónak joga, valamint tisztsége elvesztésének terhe mellett kötelezettsége volt összehívni a nádorválasztó országgyűlést, amennyiben azt az uralkodó egy éven belül nem tette meg. A nádor helytartói feladatainak ellátása okán az országbíróra hárult a királyi kúria állandó elnöklete, akárcsak a hétszemélyes tábláé 1723 és 1868 között. Továbbá 1723-tól a helytartótanács másodelnöki tisztségét is betöltötte, szintúgy az országgyűlés főrendi táblájában. Sőt egyszer megesett, hogy országbíróként neveztek ki helytartóvá: 1531-ben I. Ferdinánd bethlenfalvi gróf Turzó Eleket.⁴⁵ Jelekpes, ugyanakkor főúri szerepét hangsúlyozó feladata volt még koronázáskor a jogar vitele a koronázási menetben.⁴⁶

Hivatalát 1849-ben felfüggesztették, és majd csak 1860-ban állították vissza, amikor is gróf Apponyi Györgyöt nevezték ki országbíróvá, aki nevezetes az 1861-es országbírói értekezlet összehívásáról is. Az 1868. évi LIV. törvény értelmében az országbíró a legfőbb semmitőszéki osztály elnöki tisztségét töltötte be a megújított Magyar Királyi Kúriában, majd 1882-től 1884-ig a Kúria elnöke is lett egyben.

⁴¹ Degré (1950/51): i. m. 260–261.

⁴² Béli (1995): i. m. 97.

⁴³ Fraknói (1863): i. m. 148.

⁴⁴ Fraknói (1863): i. m. 149.

⁴⁵ Fraknói (1863): i. m. 150.

⁴⁶ Bölöny József: Országzászlósok az újkorban. *História*, 2. (1980), 2. 33–34.

Miután pedig a 19. század második felében a nádorválasztás elmaradt, az országbíró, mint az országgyűlés főrendi házának legmagasabb rangú tagja, annak elnöki székét is betöltötte, amikor a király arra kinevezte.⁴⁷

7. Az országbíró vagyoni viszonyai

Az országbíró jövedelmei három forrásból voltak eredeztethetőek: az ítélezésből és bírságokból származó bevételek (az ítélet szerinti vagyon kétharmada) képezték az egyik részét, másrésztől tisztségével együtt szolgálati birtokok (*honor*: beszercei várispánság, tehát a váruradalmak jövedelmei) is jártak, harmadrésztől pedig egyéb, az uralkodó által rábízott és sikeresen teljesített feladatok és szolgálatok kapcsán megszerzett királyi jutalmak és adományok. Ítélezése kapcsán bevételhez juthatott még a már említett esetben, miszerint a felek egyezsége jutnak; ekkor bírói engesztelésként békebírságot kellett fizetniük. A bírói bevételek az országbíró gyarapodása mellett a bírósági szervezet fenntartására is szolgáltak, fedezték a személyzet és a hivatal fenntartási költségeit.⁴⁸

Összességében két évtizednyi országbírói működéssel kivételes méretű vagyonra lehetett szert tenni, nem véletlenül a király legfőbb és leghűségesebb kegyeltjei részesülhettek e kinevezésben.

8. A királyné jelenléte és a királynéi országbíró

A király jelenléti bírósága mellett – ahol az országbíró elnökölt – létezett egy hasonló megnevezésű fórum is, a „királyné jelenléte”, aminek pedig nem más, mint a királynéi országbíró állt az élén. E bíróságon a 14. századtól növekedett meg a tárgyalta ügyek száma, elsősorban a királyné birtokait érintő jogviták kapcsán, majd sorra kerültek egyéb, végrendeleti, vám-, hatalmaskodási és határjárási ügyek is. Hamarosan a kúria országos bíróságai között tartották számon.⁴⁹

⁴⁷ Bölöny (1980): i. m. 33–34.

⁴⁸ Almási Tibor: Megjegyzések Nagymartoni Pál királyi országbíró pályájához és működéséhez (1328–1349). *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta juridica et politica*, (2018), 2. 17–18.

⁴⁹ Bertényi (1976): i. m. 48, 59.

9. Összegzés

Országbírónak lenni a történelem folyamán bármely időszakban az „életpályamodell” egyik csúcspontjának számított. Az uralkodók az állami tisztségek ranglétráján egyre feljebb lépkedő kegyeltjeiknek egyfajta jutalomként nádor, vajda, bán vagy országbírói kinevezést adományoztak többéves, hűséges áldozataikért cserébe. A tanulmány végigkövette, hogyan alakult ki a nádort kezdetben alkalmanként helyettesítő udvarbíróból az ország egyik legnagyobb befolyással rendelkező zászlósúri tisztsége. Az 1138-ban elkülönülő, immár önálló, rendes, illetve a négy nagybíró egyikeként emlegetett országbíró, a királyi tanács tagja a 13. század második felére a királyi kúria élére állt, és mint a nádort követő legfőbb tisztség, a királyi udvarban bárki perében ítéltetett, és az ott indult pereket akár az udvaron kívül is befejezhette.

1530-tól kényszerpályán, 1531-től legitim módon is a helytartói tanács élén állt az országbíró, majd 1532-től a helytartói tisztséget is betöltötte Thurzó Elek személyében. Ekkor némi átfedés érzékelhető a kormányzati és a bírói hatalom között, akárcsak korábban a nádor esetében.

1608-tól szintén az országbíró feladata volt összehívni a nádorválasztó országgyűlést, és a királyi kúria, valamint a Hétszemélyes Tábla is az országbíró elnöklésével működött. 1723-tól a helytartótanács és az országgyűlés felsőtáblájának másodelnökeként fungált, végül a kiegyezést követően a Királyi Kúria legfőbb semmítőszéki osztályának elnöke, majd a teljes Kúria elnökévé lépett elő. A 19. század végén pedig az országbíró volt az országgyűlés főrendiházának legmagasabb rangú tagja, esetenként elnökölt is rajta.

Vagyis akárcsak a nádor, az országbíró sem kizárólagosan a bíraskodásban volt érintett, hanem ugyanúgy államügyek változatos sora tartozott felelőssége alá, nemegyszer a törvényhozásban is fontos szerepet töltött be, valamint nem feledhető a királyi tanácsban mint részben végrehajtói szervben való tagsága sem. Összességében az országbíró működése is átszötte mind a három hatalmi tényező működését.

Felhasznált irodalom

- Almási Tibor: Megjegyzések Nagymartoni Pál királyi országbíró pályájához és működéséhez (1328–1349). *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta juridica et politica*, 8. (2018), 2. 5–34.
- Béli Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. *Jogtörténeti Szemle*, (2017), 1–2. 21–31.
- Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1995.
- Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- Bertényi Iván: Főbb magyar méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester. *História*, 1. (1979), 1. 32.
- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Igazságügyi Minisztérium – Magyar Jogászegylet, 1996.
- Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. Szerk. Béli Gábor. Pécs, Vallás- és Köznevelési Miniszter V. számú Jegyzetsokszorosító Irodája, 1950/51.
- Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története. Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946.
- Fraknói Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1863.
- Gericz József: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok*. I. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.
- Mezey Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- Szöcs Tibor: Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében. *Történelmi Szemle*, 58. (2016), 2. 245–276.
- Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1918.